

מה משה רבינו עניו אף כל דיין צריך להיות עניו (רמב"ם)

הנהגות הדיינים

פתחא דסוגיא

צריך שיהא בכל אחד מהן [מהדיינים] שבעה דברים ואלו הן חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב, וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה, הרי הוא אומר אנשים חכמים ונבונים הרי בעלי חכמה אמור, וידועים לשבטיכם אלו שרוח הבריות נוחה מהם, ובמה יהיו אהובים לבריות בזמן שיהיו בעלי עין טובה, ונפש שפלה, וחברתן טובה, ודבורן ומשאן בנחת עם הבריות, ולהלן הוא אומר אנשי חיל אלו שהן גבורים במצות ומדקדקים על עצמם וכובשין את יצרן עד שלא יהא להן שום גנאי ולא שם רע ויהא פרקן נאה, ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו כענין שנאמר ויקם משה וישוען, ומה משה רבינו עניו אף כל דיין צריך להיות עניו, יראי אלהים כמשמעו, שונאי בצע אף ממון שלהם אינן נבהלין עליו, ולא רודפין לקבץ הממון, שכל מי שהוא נבהל להון חסר יבואנו, אנשי אמת שיהיו רודפין אחר הצדק מחמת עצמן בדעתן, אוהבין את האמת ושונאין את החמס ובורחין מכל מיני העול (רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ב ה"ז).

ביאורא דתלמודא

שנוטל מזה ונותן לזה שלא כדין – לאו דוקא נוטל ונותן ממש דהיינו בחייב את הזכאי, אלא אפילו בזיכה את החייב, אלא דקאמר ליה בהאי לישנא דאף על גב דהדיין מטה משפט ולא עביד מעשה מעלה עליו הכתוב כאילו עשה מעשה ונטל ונתן ביד (מהרש"א). **אל תגזל דל** – כי תראנו דל בעבור שהוא דל ואין לו כח לעמוד נגדך (רש"י משלי כב כב). הגם שאתה מוזהר מלגזול גם את העשיר, בו האזהרה מצד הגזלה שאסור לגזול, אבל בגזלת דל חוץ ממה שאתה מוזהר מלגזול, אתה מוזהר מלגזול ביחוד מצד שהוא דל, וכן - **אל תדכא את העני בשער** - המשפט, שאין לו שומע מאת השופטים נגדך (מלבי"ם שם). כמו השערה אל הזקנים שהוא מקום מושב אל הדיינים (ר' מתתיהו היצהרי אבות פ"ד). **וקבע את קבעיהם נפש** – ענין גזל כמו היקבע אדם אלהים (מצודת ציון). **וגיהנם פתוחה לו מתחתיו** – שיראה שחרב מוכן לדקור גופו, וגיהנם מוכן לענוש נשמתו, ששניהן יוכל להמית כשלא יתן דין צדק (תפארת ישראל). **ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל** - כלומר תלמידי חכמים שהיו יושבין עמו בדין שאם יטעה בדין יזכרוהו, והיינו דכתיב איש חרבו על ירכו כלומר שרואין עצמן כאלו חרב מונחת להן בין ירכותיהן (יד רמ"ה). **בית דוד** – זכר דוד לפי שהוא היה עושה משפט כמו שאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו, כן היה ראוי שיעשו בניו ובני ביתו שילמדו מעשיו הטובים (רד"ק). **דינו לבוקר משפט** – אם תראו עושק את עמיתו הצילוהו, ואל תחשבו כי את עשוק אתם מצילים, שהוא שמעכב חברו מלפרוע לו הלוואתו כי אם גזול ממש, והוא כי אם לא ימחו בעושק את חבירו, מחר יגזול אותו לעיניו בידו (אלשי"ך). **אלא אם ברור לך הדבר כבקר** – שברור לכל שהוא שעה ראשונה מן היום בלי ספק אמרהו (יד רמ"ה). **כל המעמיד דיין שאינו הגון** – פירוש שכשם שאין השכינה שורה במקום עבודה זרה, כך אין אלהים נצב בעדת דיין שאינו הגון (ריטב"א). **אמר רב אשי ובמקום תלמידי חכמים** – שהיה שם תלמיד חכם הראוי לכך ומנו את זה שאינו ראוי (מאירי). **שנאמר אצל מזבח** – תלמידי חכמים דאשירה אוקמינן בדיין שאינו הגון הלכך מזבח נמי בגברי (רש"י).

ליקוטא דתלמודא

שנו חכמינו (סנהדרין ז.) גבי ההנהגות הראויות של הדיינים:

אמר רבי יונתן כל דיין שנוטל מזה ונותן לזה שלא כדין, הקדוש ברוך הוא נוטל ממנו נפשו שנאמר אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' ידיבם וקבע את קבעיהם נפש. ואמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו, וגיהנם פתוחה לו מתחתיו, שנאמר הנה מטתו שלשלמה ששים גברים סביב לה מגברי ישראל כלם אחזי חרב מלמדי מלחמה איש חרבו על ירכו מפחד בלילות, מפחדה של גיהנם שדומה ללילה. דרש רבי יאשיה ואיתימא רב נחמן בר יצחק מאי דכתיב בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק, וכי בבקר דנין וכל היום אין דנין. אלא אם ברור לך הדבר כבקר, אמרהו, ואם לאו, אל תאמדהו.

עוד אמרו רבותנו (עבודה זרה נב.) גבי העמדת דיין שאינו הגון:

דאמר ריש לקיש כל המעמיד דיין שאינו הגון, כאילו נוטע אשרה בישראל, שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, וסמיד ליה לא תטע לך אשרה כל עץ. אמר רב אשי ובמקום תלמידי חכמים, כאילו נטעו אצל מזבח, שנאמר אצל מזבח.

אור תורה

אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער. (משלי כב כב)

בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק פן תצא קאש חמתי ובערה ואין מקבחה מפני רע מעלליכם. (ירמיהו כ"א י"ב)

הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים לשבטיכם ואשימם בקראשיכם. (דברים א"ג)

האידינא אליבא דשמעתא

מינוי דייין שאינו הגון ואינו חכם

כתב הרמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ג ה"ח): 'כל סנהדרין או מלך או ראש גולה שהעמידו להם לישראל דייין שאינו הגון ואינו חכם בחכמת התורה וראוי להיות דייין, אף על פי שהוא כולו מחמדים הרי זה שהעמידו עובר בלא תעשה שנאמר לא תכירו פנים במשפט'. ע"כ. וכן כתב בשו"ע (הו"מ סימן ח ס"א) וכתב הב"ח שם דאינו הגון היינו שאינו חכם, אך הסמ"ע (שם סק"א) כתב דכונתם לשני ענינים, דייין שאינו הגון במדותיו אף על פי שחכם, ושאינו חכם אף על פי שהוא הגון במדותיו. אמנם בווי העמודים (עמוד הדין פ"ו) הביא בשם המהר"י קולין לחלק בין דייין שיש בו מידות טובות אלא שאינו תלמיד חכם, לדיין שאין בו מידות טובות ועובר עבירות, וז"ל: 'יש חילוק בין דייין שיש בו מדות טובות ואינו בקי בתורה ובדיינים, כמו שמפרש בהדיא הרמב"ם אפילו יש בו מדות טובות, לזה מפיך ממצייבת אבן שהוא כאבן דומם, ומה שכתוב בגמרא, דייין שאינו הגון מלא תטע לך אשרה, איירי בגמיר וסביה, רק עובר על עבירות ואינו הגון במדות טובות, ומדמה אותו לאשרה, שצומחת ונאה מאד, רק עבודה זרה היא'. ע"כ. ואם טעו בהעמדת דייין שאינו הגון, כתב באור החיים (דברים טו כא) שלא על זה נאמר לא תטע לך אשרה, וז"ל: 'ולדבריהם אמר תיבת לך לומר שאינו מעלה עליו כאלו וכו', אלא אם כשיעמידנו תהיה כוונתו לאיזו סיבה שנוגעת ממנה, אבל זולת זה אם טעה בדיין שאינו הגון וחשב שהוא הגון והעמידו אינו נחשב עליו כהעמדת אשרה'.

דיין שמינוהו מחמת עשרו

כתב הרמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ג ה"ט) 'כל דייין שנתן ממון כדי שיתמנה אסור לעמוד מפניו, וצו חכמים להקל אותו ולזלזל בו, ואמרו חכמים שהטלית שמתעטף בה תהי בעיניך כמרדעת של חמור'. ע"כ. ובדבר המשפט שם ביאר דאיירי אף כשהוא הגון ותלמיד חכם, וז"ל הנצרך לענינו: 'מה שכתב רבינו כל דייין שנתן ממון כדי שיתמנה, מיירי בדיין שמצד עצמו ראוי לאותה איצטלא והגון הוא בחכמת התורה, אלא שהשיג המינוי באמצעות ממון, ועל זה כתב שאסור לעמוד מפניו ומצוה לזלזל בו'. ע"כ. ובטור (או"ח ח"מ סימן ח ס"ב) כתב דהא דאמרו שמצוה לזלזל בו איירי גבי דייין שמינוהו

עומקא דסוגיא

א. עיין בשו"ת מהרי"ק (שו"ש ק"ו) שכתב לבאר מה שאמרו ז"ל להעמיד דייין שאינו הגון, כאילו נוטע אשרה, ומה שכתב הרמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ג ה"ח) שהביא בשם חכמינו דהוי כמעמיד מצבה, ועיין בכסף משנה שם שכתב שלא מצא דרשה זו בדברי חז"ל. וביאר במהרי"ק להעמיד דייין עם הארץ הרי הוא כמעמיד מצבה שהוא אבן דומם שאין בו דעת,

עבור עשרו, ובב"ח שם כתב דכל זה הוא רק אם אינו חכם בחכמת התורה, וז"ל הנצרך לענינו: 'רצה לומר דאינו חכם בחכמת התורה ולא מינוהו אלא מפני עשרו לבד, אבל אם הוא חכם בחכמת התורה אף על פי שיש גדולים ממנו בעיר ומינוהו לזה מפני שגם הוא עשיר אין שם איסור. מיהו נראה דוקא שלא נתן ממון כדי שיתמנה אלא שהם מינוהו לפי שהוא גם כן עשיר, אבל אם נתן ממון כדי שיתמנה אפילו הוא גדול טפי משאר גדולים בחכמה ובמנין אסור לעמוד מפניו'.

מינוי ז' טובי העיר שיש בכוחם למנות דיינים

כתב בדרך המלך (הלכות יסודי התורה פ"ח) גבי הממנה אנשים שיש בכוחם למנות דיינים, שיש למנות רק כאלו שימנו דיינים הגונים, וז"ל: 'אית לן לומר מהסברא דהא דאמרין המעמיד דייין שאינו הגון חשוב כנוטע אשרה. כל שהוא ממנה לאנשים כאלו שפרקו מעליהם עול תורה ומצות וישמם בראשיהם, שיהיה בכוחם למנות על בני העיר רב או דייין ושופטים, אם אחד כך המה ימנו את מי שאינו הגון חשובים, אותם אנשים שבחרו באלה האנשים לתת להם כח וממשלה אשר יהיה בידם למנותם, המה הממנים לאותן שאינם מהוגנים וחשובים המה כנוטע אשרה, ולא מטעם שליחות נאסר רק שעליהם חל עצם האיסור'.

מינוי דיינים במקום שאין אחרים תלמידי חכמים

אם אין דיינים הגונים ותלמידי חכמים, האם יש למנות דיינים שאינם תלמידי חכמים, בשאלה זו דן הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"ב סימן ר"צ), והכריע למנותם כל שאין גדולים מהם בחכמה בעיה, וזה לשונו הנצרך לענינו: 'על כן, צדיכין אתם למנותם, לדעת אנשי העיר, ואף על פי שאינן בקיאים, שהכל לפי השעה, וכל מעשיך יהיו לשם שמים. ואם קבלום עליהם אנשי העיר, מותר, ואין אחד מהם יכול לפסלן. דהיני ערכאות שבסוריא, ומכל מקום צריך לבדוק אחר אנשים כשרים, יראי אלהים, שונאי בצע, ואנשי מביני מדע. ולדיני נפשות צריך שיהיו נזהרין לעשות בהסכמות זקני עירכם, כדי שיעשו מה שיעשו, אחר הצורך הגדול ובמיתון. ואחר כך, יעשו מה שיעשו כי מדעתי, אתם יש לכם רשות מאת המלך בכך. וכל מי שיעשה בהרמנא דמלכא, מותר'.

אם טעה בדיין שאינו הגון אינו נחשב עליו כהעמדת אשרה (אור החיים)

מראי מקומות

- א. סנהדרין ז.
- ב. עבודה זרה נב.
- ג. רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ג ה"ח
- ד. שו"ע ח"מ סימן ח ס"א
- ה. ווי העמודים עמוד הדין פ"ו ז
- ו. אור החיים דברים טו כא
- ז. רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ג ה"ט
- ח. טור או"ח ח"מ סימן ח ס"ב
- ט. דרך המלך הלכות יסודי התורה פ"ח
- י. שו"ת הרשב"א ח"ב סימן ר"צ
- יא. שו"ת מהרי"ק שו"ש ק"ו
- יב. אלשיך דברים פט"ז